נומ׳ 2 מאי-אפריל 1943

יצחק באַשעוויס

פּראָבלעמען פון דער אידישער פּראָזע אין אַמעריקע

דער באַרג־אַראָפּ פון אַ שפּראַך דריקט זיך אויס קודם־כל אין דעם וואָס זי הערט אויף צו דינען אַלע צוועקן און ווערט באַגרעניצט פאַר ספּעציעלע צוועקן. אַזוי האָט עס פּאַסירט מיט אַלט־גריכיש, מיט לאַטיין, און ביי אונז אידן — מיט העברעאיש און שפּעטער מיט אַראַמעאיש. די לעצטע צוויי לשונות זיינען קיינמאָל נישט געווען ביי אידן פולשטענדיק טויט. מען האָט זיי גענוצט אין ספרים, אין תפילות, אָבער זייער אָנווענדבאַרקייט איז ווייטער פון די דאָזיקע גרעניצן נישט געגאַנגען. ערשט חיבת־ציון, דער ציוניזם, און הויפּטזעכלעך דער נייער אידישער ישוב אין ארץ־ישראל האָבן ווידער פאַרברייטערט די נוצבאַרקייט פון העברעאיש.

עס איז פאַראַן אַ היפּשער אונטערשייד צווישן דעם, אויב אַ שפּראַך בלייבט נישט־אַנטוויקלט, אָדער ווען זי ווערט הינטערשטעליק. די שפּראַך פון אַ פּרימיטיוון שבט אין אַפריקע מעג זיין אומפאַרגלייכלעך אָרעם אין ווערטער אין באַצוג צו אַן אייראָפּעאיש לשון, און דאָך איז זי לעבעדיק און פולקאָם, ווען מען קאָן דורך איר איבערגעבן אַלע יענע באַגריפן, וואָס די גרופּע אָדער שבט האָט זיך געשאַפן. גאַנץ אַנדערש איז ווען אַ שפּראַך הויבט אָן גיין אויף צוריקוועגס, אין דער צייט ווען דאָס פאָלק און זיין אינטעליגענץ גייט פאָרויס. די דיספּראָפּאָרציע איז אַ רעזולטאַט דערפון, וואָס דאָס פאָלק רעדט וועגן געוויסע זאַכן אויף אַן אַנדערער שפּראַך און ווענדט־אָן די פריערדיקע שפּראַך בלויז ביי דער אָדער יענער געלעגנהייט. אַ סך ווערטער, וואָס האָבן איינמאָל געהאַט אַן עקזאַקטע באַדייטונג, פאַרלירן דורך דעם זייער מיין און באַקומען אַ מליצהדיקן זין. אַנדערע ווערן אינגאַנצן פאַרגעסן. קיין נייע קומען נישט צו, אָדער זיי קומען צו בלויז אין

די מיינונגען, וואָס יצחק באַשעוויס זאָגט אַרויס אין דעם אַרטיקל וועגן דער אידישער שפּראַך און ליטעראַטור אין אַמעריקע, זיינען נים די מיינונגען פון דער „סביבה". מיר וועלן זיך נאָך צו די באַרירטע פראַגן אומקערן.

געוויסע צווייגן און אין דיסהאַרמאָניע מיטן פריערדיקן ווערטער־שאַץ. מיט דער צייט געפינט זיך די שפּראַך פולשטענדיק אונטערן צייכן פון געשיכטע. זי געהער, קאָן מען זאָגן, צו אַן אַנדערער עפּאָכע.

עס איז טרויעריק צו זאָגן, אַז אַזאַ פּראָצעס קומט טיילוויז פאָר היינט צו טאָג מיט אידיש, ספּעציעל אין אַמעריקע. אַ סך אידן, וואָס ריידן נאָך אידיש ביי דער אָדער יענער געלעגנהייט, קאָנען זיך נישט באַנוצן מיט דעם זעלבן לשון אויף אַנדערע געביטן. דער דאָקטאָר, אַדוואָקאַט, אינזשינער, אַגראַנאָם, טעכניקער, פאַבריק־אַרבעטער, וואָס רעדט נאָך אידיש צו זיין טאַטן אָדער זיידן, קאָן אָבער נישט באַנוצן זיך מיט אידיש, ווען ער רעדט אָדער שרייבט וועגן פיזיאָלאָגיע אָדער אַנאַטאָמיע, אין געריכט, אין דער לאַבאָראַטאָריע, אויף דער פאַרם, אָדער אין דער פאַבריק. ניט ער האָט אין אידיש די ווערטער פאַר זיינע באַגריפן און נישט עס איז פאַראַן די נויטווענדיקייט זיי צו געפינען.

דאָס לעבן איז דאָ אַזוי פאַרשיידנאַרטיק און רייך, אַז עס איז כמעט נישטאָ קיין איין איד, וואָס קען אָנרופן אויף אידיש אַלץ, וואָס די אויגן זעען און וואָס דאָס האַרץ טראַכט. דערפאַרענע זשורנאַליסטן מאַטערן זיך ביים איבערזעצן פון ענגליש — נייעס, אָדער כראָניק. געשוואוירענע אידישיסטן מוזן נוצן מאַסן ענגלישע ווערטער און אויסדריקן אין טאָג־טעגלעכן געשפּרעך. דערצו זיינען געוואָרן פאַרטריבן פון דער טאָג־טעגלעכער שפּראַך פיל איינגעזעסענע ווערטער. אַוודאי קאָן מען זאָגן: שרייב־מאַשין, אייביקע פּען, איילבירטן, דאַמען־טאַש, אייז־קאַסטן, סופיט, קיך, טעפּיך, שרייב־טיש, פּאָדלאָגע, פּאָמידאָר, קאַרראַפיאָל, פּאָמעראַנץ, קינאָ, פּאַנקוכן, קינדער־וועגעלע, אָבער מען זאָגט: טאַיפּרייטער, פאונטען־פּען, אליווס, פּאַקעטבוק, אייס־באָקס, סילינג, קיטשען קארפּעט, דעסק, פלאָר, טאָמעיטאָ, קאַליפלאַוער, אָרענדזש, מוּאוויס, סקרעמבלד עגס און בייבי־קערידזש. אויף די יעניקע וואָס שפּאָרן זיך איין און ווילן אומבאַדינגט רעדן „ריין אידיש" קוקט מען ווי אויף קאָמישע לייט און מען מאַכט וועגן זיי וויצן. אַ גאַנצע רייע אידישע אויסדריקן און אידיאָמען זיינען אונז דאָ אין אַמעריקע געוואָרן פרעמד און מען אַסאָציאירט זיי אויסשליסלעך מיט דער „אַלטער היים". אַן אסיפה איז נישט געווי קיין מיטינג. פּונקט ווי אַ רב איז נישט קיין ראַבאַי, אַ צעטל איז נישט קיין טיקעט, אַ שאַנק איז ניט קיין קלאָזעט, אַ לערער איז נישט קיין טיטשער, אַ

חברה־קדישא־מאַן איז נישט קיין אַנדערטייקער און אַ גריץ, איז נישט קיין סוף. עפּעס האָט דאָ פּאַסירט, וואָס האָט די אויבן־דערמאָנטע היימישע אידישע ווערטער אַרויסגעשטופּט פון געברויך. ווען מען זאָגט אַ גימנאַזיסט, שטעלט מען זיך פאָר אַ גאַנץ אַנדער בילד, ווי ווען מען זאָגט אַ האַי־סקול־באָי. דאָס וואָרט גריץ איז דורכאויס פאַרבונדן מיט אונדזערע היימישע אידישע שטעטלעך.

דער פאַקט, וואָס אידישע ווערטער ווערן פאַרטראָטן מאַסנווייז דורך ענגליש און וואָס טויזנטער באַגריפן האָבן דאָ איבערהויפּט נישט קיין אַנטשפּרעכנדיקע ווערטער אויף אידיש, איז נאָך אַ האַלבע צרה. נאָך ערגער איז וואָס די יעניקע, וואָס רעדן דאָ אידיש, שטעלן מיט זיך פאָר אַ באַגרעניצטע קלאַס, אַ ספּעציפישן סאָרט מענטשן. עס זיינען דאָ אין אַמעריקע הונדערטער מינים אידן, פון די פאַרשיידנסטע פאַכן, וואָס רעדן אידיש איז נישט כאַראַקטעריסטיש פאַר זיי, און וואָס אויב אַ שרייבער וועט זיי לאָזן רעדן אידיש אין אַ ראָמאַן אָדער אַ דערציילונג, וועט דאָס קלינגען ווי אַן איבערזעצונג. פונקט ווי עס איז אַמאָל געווען אומגעלומפּערט, ווען אַ העברעאישער שרייבער האָט געלאָזט זאָגן אַ קליינשטעטלדיקן בעל־עגלה: „גש הלאה, בן־בליעל", ווייל עס האָט פון די ווערטער געשמעקט מיט תנ"ך, אַזוי ווילד קלינגען אידישע ווערטער און אידיאָמען, ווען מען לייגט זיי אַריין אין מויל פון מענטשן, וואָס טראַכטן און רעדן ענגליש. דאָס איז די אמתע אורזאַכע פאַרוואָס דער בעסערער אידישער פּראָזאַאיקער מיידט אויס באַוואוסטזיניק אָדער אומבאַוואוסטזיניק צו שרייבן וועגן אַמעריקאַנער אידישן לעבן. ער וויל נישט פעלשן דעם דיאַלאָג און עס איז אים דערווידער צו שילדערן נאָכאַמאָל און ווידעראַמאָל אַן ענגן קרייז פון עלטערע אָדער פאַרגרעבטע אימיגראַנטן. די אַמעריקאַנער אידישע יוגנט איז אויטאָמאַטיש אויסגעשלאָסן ווי העלדן פון אַ ראָמאַן אויף אידיש. מען קאָן נישט איבערגעבן זייערע רייד, זייערע געדאַנקען — אין ווערטער, אין וועלכע עס האָבן גערעדט און געטראַכט אַנדערע מענטשן, אין אַן אַנדערער צייט. עס איז אַ פאַקט נישט אָפּצולייקענען, אַז עס איז ביז איצט זעלטן דערשינען אַ גוט פּראָזע־בוך, וואָס האָט באַשריבן דאָס אַמעריקאַנער אידישע לעבן. די שפּראַך איז דאָ אַ צוים נישט איבערצוטרעטן. אַ בעלעטריסט קאָן נישט שאַפן אין אַ לשון, וואָס איז גלייך פון אָנהויב אַן איבערזעצונג. עס איז גלייך אַזוי מיאוס צו לאָזן

שטענדיק רעדן די העלדן אַ צעבראָכן און פאַרגרייזט לשון. מען קאָן נישט שאַפן קיין ליטעראַטור אין גענדזן־פיסלעך! . . .

די זעלבע סיבה, וואָס שטערט דעם אידישן פּראָזאַאיקער צו שילדערן דאָס אַמעריקאַנער לעבן, טרייבט פּראָפּאָרציאָנעל אַ צו־גרויסע צאָל טאַלאַנטן אין אַמעריקע צו זוכן זייער אויסדרוק אין דער פּאָעזיע. דער ליריקער איז נישט פאַרפליכטעט צו קיין שום אַנדערן העלד, אויסער צו זיך אַליין, און ער קאָן ריידן אַזוי ווי ער וויל און אין זיין אייגענעם נוסח. דערפון נעמט זיך דאָ די מזל־ברכה אין פּאָעזיע. די זעלביקע דערשיינונג האָט געהערשט (און הערשט נאָך טיילווייז) אין דער העברעאישער ליטעראַטור. אין דער צייט, ווען די אידישע ליטעראַטור האָט נאָך געהאַט גרויסע פּראָזאַאיקער — מענדעלע, שלום־עליכם, פּרץ — האָט די העברעאישע ליטעראַטור זיך אויסגעצייכנט אויסשליסלעך מיט פּאָעטן. די העברעאישע פּראָזע איז געווען ווייט־ווייט הינטערשטעליק צו דער פּאָעזיע. דער אמתער טאַלאַנט האָט זיך געשעמט צו לאָזן רעדן זיינע אידן און אידענעס מיט אַ לשון פון תנ"ך און פון דער משנה. די ווערטער האָבן ווי אָפּגעלייקנט די מעשים. ערשט אין ארץ־ישראל, וואו העברעאיש ווערט אַלץ מער אַ לעבעדיקע שפּראַך, און איז דערצו נישט באַגרעניצט צו דעם אָדער יענעם קלייזל, קאָן אַנטשטיין אַ העברעאישע פּראָזע, וואָס זאָל זיין אָריגינעל.

אָט די באַגרעניצקייט פון אידיש אין אַמעריקע — און אויך אין אַנדערע לענדער — איז אַ פאַקט, וואָס מוז פולשטענדיק גענומען ווערן אין באַטראַכט, ווען מען רעדט וועגן די מעגלעכקייטן און פּערספּעקטיוון פון דער אידישער פּראָזע. די קריטיקער, וואָס מאָנען ביים אידישן שרייבער צאַפּלדיקע ווערק, אָפּשפּיגלונגען פון דער היגער ווירקלעכקייט, פאַרזען דאָס פּראָבלעם, וואָס שטייט פאַר אַ שרייבער, וועלכער מוז שרייבן אין אַ שפּראַך, וואָס פונקציאָנירט בלויז טיילווייז. מיט געווער, וואָס מען שטעלט אויס אין מוזעאום, קאָן מען נישט פירן קיין בליץ־קריג. מיט ווערטער, וואָס פון טאָג־צו־טאָג פאַרלירן זיי אַלץ מער זייער פרישקייט, זייער אַקטועלקייט און פון וועלכע עס שמעקט אַלץ מער מיט פאַרגאַנגענהייט און מיט ערגעץ־אַנדערשדיקייט (אויב מען קאָן אַזוי זאָגן), קאָן מען נישט איבערגעבן אַ לעבנס־שטייגער, וואָס לויפט פאָרויס מיט אַן אומגעהויערן אימפּעט און וואָס די רייכע און אייביק־זיך־באַנייענדיקע ענגלישע שפּראַך קאָן קוים דעריאָגן. אונדזער

לשון ווערט אַלץ ווייניקער געגנווערטיק און אַלץ מער אַרכאַאיזירט. גלייך ווי די לשון־קודשדיקע מליצה, די שברי־פּסוקים, שלעפּן אַ סך אידישע ווערטער און אויסדריקן נאָך זיך נישט־געוואונטשענע אַסאָציאַציעס, צויטן, וואָס זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר שפּראַכן, וואָס זייער נוץ איז אַ באַגרעניצטער. עס איז פאַראַן אַ טענדענץ צו האַלטן אין איין שטעלן איבער ווערטער און פראַזן גענדזנפּיסלעך. מען האָט צומאָל דאָס געפיל, ווי מען וואָלט נישט גערעדט, נאָר ציטירט.

די יידישע שפּראַך האָט זיך אַנטוויקלט אין און אַרום דער יידישער היים, דעם בית־מדרש, דעם קרעמל און דעם בעל־מלאכהשן וואַרשטאַט. די צאָל קעגנשטאַנדן און באַגריפן איז געווען און געבליבן זייער אַ באַגרעניצטע. עס זיינען אפילו כמעט נישט געווען קיין נעמען פאַר פייגל און בלומען. אַ סך רוסישע און פּוילישע נעמען, וואָס אידן האָבן אַמאָל גענוצט, האָבן דאָ, אין אַמעריקע, קיין שום באַרעכטיקונג נישט. עס האָט נישט קיין זין צו שרייבן דאָ וואָראָבייטשיק, אָדער ווערובעל. דאָס זיינען ווערטער, וואָס כאָטש מען האָט זיי גענוצט אין אידיש, האָבן זיי זיך קיינמאָל נישט גענוג טיף איינגעוואָרצלט אין דער שפּראַך, אַ באַוויז, אַז מען האָט אין פאַרשיידענע געגנטן גענוצט אַנדערע נעמען. אַזעלכע ווערטער ווי וויעטשערע, שטשערקע, פּאָדעשווע, פּזשישווע, כאָלעווע, גאָרטשיצע, זאַוויאַסע, קלינגען אויסטערליש, ווען מ'געברויכט זיי אין אידישע ביכער געשריבן אין אַמעריקע, ספּעציעל אין ביכער וועגן אַמעריקאַנער לעבן. אַ גרויסע צאָל אידישע ווערטער און אויסדריקן זיינען אַזוי שטאַרק פאַרבונדן מיט דער אַלטער היים, אַז ווען מען באַנוצט זיי דאָ, קומען זיי פאָר נישט בלויז איבערגעטראָגענע פון אַן אַנדער לאַנד, נאָר אויסגעבאָרגט פון אַן אַנדערן באַגריפן־סיסטעם, וואָס די צייט האָט האַלב־ליקווידירט. אין אַלגעמיין קאָן מען זאָגן, אַז ווי אָרעם דער אידישער ווערטער־שאַץ איז נישט געווען אויף יענער זייט אַטלאַנטיק, איז דאָ זיין אָרעמקייט אַ סך גרעסער געוואָרן. עס זיינען, ערשטנס, אַרויס פון נוץ מאַסן פּראָווינציאַליזמען, וואָס מען האָט געקאָנט ווי עס איז טאָלערירן אויפן אָרט, אָבער וועלכע די עמיגראַציע האָט אַזוי גוט ווי אָפּגעווישט. צווייטנס, האָט די עמיגראַציע געטאָן שאָדן אַ סך טיפּיש־אידישע ווערטער און אוסדריקן, וואָס האָבן דאָ אין אַמעריקע עפּעס פאַרלאָרן זייער באָדן. אַזעלכע היימישע אידישע ווערטער, ווי אַ פּאָמשאָף, אַ שגץ, אַ דאָרף־גייער, אַ מעקלער, אָדער

אַזעלכע ווענדונגען ווי: טאַנצן פון שמחה, האַקן אַ טשייניק, האָבן עגמת־נפש, עסן קדחת, שרייען חי־וקים, זיך קראַצן אין דער לינקער פאה און אַ סך, אַ סך אַנדערע, זיינען עפּעס ווי געבליבן גרין אין אַמעריקע. עס קלינגט כמעט לעכערלעך, ווען עמיץ זאָל שרייבן: „דבורה־לאה איז אַוועק צו וואַנאַמעיקערן און געקויפט אַ קאָפּטל". אָדער: „ווען בונעם האָט זיך אומגעקערט מיט דער פראָם פון סטעטן־איילאַנד, האָט אים פעסע־בריינע דערלאַנגט אַ וויעטשערע פון שעפּסענע קאָטלעטן מיט צעריבענע קאַרטאָפל, מיט אַרבעטס־שויטן, באַשמאַלצן מיט בראָטיויך". די אידישע ווערטער און אפילו די אידישע נעמען, וואָס זיינען אונדז אַזוי נאָענט און היימיש, גרילצן דאָ אין די אויערן. אַ בעלעטריסט איז דער ערשטער צו דערהערן דעם פאַלשן קלאַנג, וואָס זיי האָבן דאָ באַקומען. דאָס איבערזעצן די ענגלישע ווערטער לעם־טשאָפּס, מעשדפּאָטייטאָס, סטרינג־בינס, גרעיווי און פּערי אויף אידיש, נעמט צו פון דעם זאַץ דעם גאַנצן לאָקאַלן קאָלאָריט און צעמישט דאָס בילד.

ווערטער, גלייך ווי מענטשן, באַקומען צומאָל אַ שווערע דערשיטערונג, ווען זיי עמיגרירן, און אָפט בלייבן זיי אויף שטענדיק אומבאַהאָלפן און עפּעס נישט זיי אַליין. דאָס האָט גענוי פּאַסירט מיט אידיש אין אַמעריקע. די קליינשטעטלדיקע אימיגראַנטן האָבן געבראַכט מיט זיך, בדרך־כלל, ווייניק אידיש וויסן, אַן אָרעמען ווערטער־שאַץ, אַ געוואַלדיקן חשק זיך צו אַמעריקאַניזירן. אַלץ, וואָס זיי האָבן דאָ אויפגעטאָן פאַר אידיש, האָט געטראָגן — פון שפּראַכלעכן שטאַנדפּונקט — אַ נעגאַטיוון כאַראַקטער. זיי האָבן אונדזער לשון וואולגאַריזירט, אויסגעמישט מיט הונדערטער ענגלישע און פאַרענגלישטע ווערטער און אויסדריקן, און געשאַפן אַ קוידערוועלש, וואָס קיין שום ערנסטער אידישער שרייבער קען אים נישט באַנוצן מיט אַ ריין געוויסן. ליטעראַטור ווערט געשאַפן ווען אַ שפּראַך ווערט רייף, ווען זי קריסטאַליזירט זיך, ווען די שפּראַכלעכע לאַווע — אַזוי צו זאָגן — הויבט זיך אָן אָפּקילן און אָפּזעצן, נישט ווען זי קאָכט און גיסט זיך און בייט אירע פאָרמען פון מינוט צו מינוט. עס איז פאַראַן אַ געשפּאָלטנקייט, אַ צווייאיקייט אין דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם אידישן פּראָזאַאיקער, וואָס פּרוּווט שרייבן וועגן אַמעריקע. די אַלטע באַחנטע ווערטער האָבן צופיל טראַדיציע; די נייע זיינען עפּעס פרעמד און ביליק און פּאַסן זיך נישט צום רומל. עס הויכט פון די אַמעריקאַניזמען מיט

פרעמדקייט, מיט ביליקן טאַראַם, מיט דערווייליקייט. דער סך־הכל איז, אַז דער בעסערער אידישער שרייבער אין אַמעריקע מיידט אויס צו באַשרייבן דאָס אַמעריקאַנער לעבן, און ער איז סוביעקטיוו (קינסטלעריש) גערעכט. זיין שפּראַכלעכער פונדאַמענט איז דאָ פולשטענדיק אונטערגעגראָבן.

ווען אברהם מאַפּו האָט זיך אַוועקגעזעצט טראַכטן וועגן אַ טעמע פאַר אַ העברעאישן ראָמאַן און צום סוף אויסגעקליבן די געשיכטע, וואָס ווערט באַשריבן אין „אהבת ציון“, איז ער געווען קינסטלעריש קאָנסעקווענט. העברעאיש האָט דאַן בעסער געפּאַסט אויף צו באַשרייבן אַ פּאַסירונג און העלדן פון פאַר דריי טויזנט יאָר צוריק אין ארץ־ישראל, איידער די געשעענישן און די מענטשן פון דער שטאָט, וואו ער, מאַפּו, האָט געוואוינט. אויף איבערגעבן דעם איצט — איז אידיש געווען דאַמאָלס אָן אַן ערך מער צוגעפּאַסט. דער אידישער שרייבער אין אַמעריקע, וואָס איגנאָרירט בראָדוויי און אפילו איסט־בראָדוויי און קערט זיך אום טעמאַטיש קיין וואַרשע, קיין ווילנע, קיין לאָדזש, אָדער גאָר צו די צייטן פון קאַזימער דעם גרויסן, טוט עס נישט דערפאַר, ווייל ער „אַנטלויפט פון דער ווירקלעכקייט“, נאָר דערפאַר וואָס דאַמאָלס און דאָרט האָבן אידן גערעדט אידיש און דאָ ריידן זיי ענגליש, אָדער אַ זשאַרגאָן, וועלכן ער, דער שרייבער, האָט נישט ליב, און דאָרט, וואו עס איז נישט פאַראַן קיין ליבע צום וואָרט, קאָן נישט דאָס וואָרט זיין שעפעריש. עס איז שוין צייט זיך קלאָר צו מאַכן, אַז דער אידישער שרייבער אי׳ דורך זיין שפּראַך אַ שקלאַף פון דער פאַרגאַנגענהייט. זיינע גרעניצן אין אָרט זיינען די גרעניצן פון פוילן, רוסלאַנד, רומעניע, און פון צייט — די דאַטע, ווען ער האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע. דאָ מוז ער ליטעראַריש עסן פון גרייטן. וואָס ער האָט זיך נישט צוגעגרייט אויף יענער וועלט, קאָן ער נישט געניסן אויף דער וועלט . . .

◆

די אוממעגלעכקייט פאַר דעם אידישן פּראָזאַיקער אין אַמעריקע צו שילדערן דעם היינט ; נאָכצולויפן נאָך דער צייט, צווינגט אים אָפט זיך צו פאַרטראַכטן וועגן דער אידישער געשיכטע און וועגן אידישקייט בכלל, אפילו דאַמאָלס, ווען דער שרייבער אַליין איז בטבע נישט גענייגט זיך צו גריבלען אין אונדזערע אַרכיוון. גלייך ווי דער העברעאיסט האָט געמוזט און מוז אַריינקוקן אין תנ״ך, אין משניות, אין דער גמרא

און אין מדרש, אויב ער וויל זיין פאַרבונדן מיט די מקורים פון העברעאיש, אַזוי הויבט איצט אָן אידיש צו טרייבן דעם אידישן שריפטשטעלער צו פאָרשן די אידישע פאַרגאַנגענהייט, דעם אַמאָלקן לעבנסשטייגער, אַלערליי דינים, מנהגים, פירעכצער. דער חלום וועגן אַ אידיש וועלטלעכער קולטור, מיט דעם אַקצענט אויף דער וועלטלעכקייט, איז אויסגערונען געוואָרן. די אידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע איז — אין קעגנזאַץ צו די אידן אין אַמעריקע — נישט געוואָרן וועלטלעכער, ווי אין דער אַלטער היים. פאַר די אויגן פון די אידישע שרייבער אין אַמעריקע זיינען אויסגעוואָקסן גרויסע שטעט. די לעבנספאָרמען אין אַמעריקע ענדערן זיך מיט אַזאַ שטאַרקן טעמפּאָ, אַז אַן ענגליש בוך, וואָס באַשרייבט געשעענישן און אַ לעבנסשטייגער פון עטלעכע יאָר צוריק, איז שוין אין דער בחינה פון אַ היסטאָריש ווערק. אָבער אונדזערע אידישע שרייבער האָבן נאָך אַלץ, קען מען מיינען, כינעזישע באַגריפן וועגן צייט. אויך רוים מאַכט אויף זיי נישט קיין איינדרוק. זיין מאַכן קפיצת־הדרך איבער דעם אַטלאַנטיק, היפּערן איבער צענדליקער און הונדערטער יאָרן. זייער טעמע איז און עס בלייבט דאָס געטאָ, די פרומע איינגעשלאָסנקייט אין זיך, די אידישע אָפּגעזונדערטקייט פון די אומות־העולם. די אידן, וואָס האָבן געבויט וואָלקנקראַצערס, געמאַכט דערפינדונגען, געגאַנגען אויף יאַגד, געפאָרן אין יאַכט־שיפן, געפלויגן אין ערפּלאַנען, געפירט אַוואַנטוריסטישע ליבעס און קאָנטראָלירט, ווי די אַנטיסעמיטן גלויבן, די וועלט־פּרעסע, דאָס טעאַטער, די פינאַנסן, — יענע אידן זיינען נישטאָ אין דער אידישער ליטעראַטור און קאָנען דאָרט נישט זיין. דער אידישער שרייבער האַלט, בדרך־כלל, היפּש פאַר דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

מיר זאָגן דאָס בשום־אופן נישט מיט קיין כוונה עמיצן צו טאַדלען. דער שרייבער פון די שורות איז זיכער נישט באַרעכטיקט צו האָבן אַזעלכע טענות. מיר ווילן דאָ פעסטשטעלן אַ פאַקט, וואָס אָן אים איז שווער צו פאַרשטיין די גאַנצע דערשיינונג, וואָס הייסט אידישע ליטעראַטור.

די אידישע ליטעראַטור איז אַ פּראָדוקט פון געטאָ, מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, און זי קען פון געטאָ נישט אַרויס. דאָס איז דער שליסל צו איר רעטעניש. די אידייע, אַז די אידישע ליטעראַטור — און די אידישע קולטור — קאָנען טראָגן אַ וועלטלעכן כאַראַקטער, זיין

ווי ביי לייטן גלייך, איז פון אָנהויב אָן געווען געבויט אויף מיספאַר־שטענדעניש. די אידן, וואָס האָבן געוואָלט און ווילן זיין הונדערט פּראָצענט וועלטלעך, זיינען אַוועק צו אַנדערע קולטורן און באַנוצן זיך מיט פרעמדע שפּראַכן. די יעניקע, וואָס עס ציט זיי צום אידישן וואָרט, צו די אידישע אותיות, זיינען פאַרבונדן דורך טויזנט פעדים מיט דעם גאַנצן גייסטיקן באַגאַזש, וואָס דאָס גלות האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט. אָט דאָס איז ספּעציעל דער פאַקט אין אַזאַ פריי לאַנד ווי אַמעריקע, וואו קיין שום פּאָליטישע אָדער עקאָנאָמישע קראַפט צווינגט נישט דעם איד זיך אָפּצוזונדערן קולטורעל. אויב ער זונדערט זיך אָפּ פרייוויליק, טוט ער דאָס נישט צוליב „וועלטלעכע" צוועקן, נאָר אויס דעם דראַנג צו זיין באַהאַלטן מיט אידישקייט און אידישע ווערטן. גלייך ווי העברעאיש איז ביז איצט געווען די שפּראַך, וואָס האָט אונדז פאַרקניפּט מיט די צייטן און לערעס פון תנ"ך; ווי אַראַמעאיש העלפט אונדז באַנעמען די ערשטע עפּאָכן פון גלות; ווי שפּאַניאָליש דערמאָנט אין דער שפּאַנישער תקופה — אַזוי ווערט אידיש אַלץ מער דאָס לשון, דורך וועלכן מיר קאָנען זיין גייסטיק אין קאָנטאַקט מיט די לעצטע עטלעכע הונדערט יאָר פון אונדזער געשיכטע, וואָס זיינען געווען פון נאַציאָנאַלן און רעליגיעזן שטאַנדפּונקט רייכע און פּרוכטבאַרע יאָרן. דער גלות — די אידישע קהילות, די קהל־לייט, די רבנים, שוחטים, נאמנים, לומדים; דער פרומער אידישער קרעמער און בעל־מלאכה, די פרומע אידענע, דער ישיבה־בחור און דאָס כלה־מיידל — זיינען און מוזן דעריבער בלייבן די טעמאַטיק און באַשטימען דעם אינהאַלט און די פאָרם — פון דער אידישער ליטעראַטור. דער פאַקט, וואָס אָט־דער סאָרט לעבן האַלט ביים פאַרשווינדן, אָדער איז שוין פאַרשוואונדן און אָפּגעמעקט געוואָרן, קאָן דאָ גאָרנישט ענדערן. דאָס איז אַן אמת, וואָס אַ סך פון אונדזערע געשוואָרענע אידישיסטן און קולטור־טוער וועלן נישט ליב האָבן. אָבער עס איז פאָרט אַן אמת.

אַ שפּראַך, וואָס ווערט נישט געלערנט אין קיין פאָלקס־שולן, אין גימנאַזיעס, אין אוניווערסיטעטן; אַ שפּראַך, אין וועלכער עס זיינען ביז־איצט נישט איבערגעזעצט געוואָרן די קלאַסיקער פון דער וויסנשאַפט; אַ שפּראַך, וואָס ווערט נישט גענוצט אויף דער פאָרם און אין דער פאַבריק, ביים בויען באַנען און שיפן, אויטאָמאָבילן און עראָפּלאַנען — באַדינט נישט קיין וועלטלעכע אינטערעסן. די נעאָלאָגיזמען, וואָס

די פילאָלאָגן פון „ייוו"א" פּרוּוון שאַפן, דאַרף קיינער נישט און קיינער וועט זיי נישט נוצן. דער אידישער לייענער, אויף וויפל ער עקזיסטירט נאָך, זוכט אין אַ אידיש בוך הויפּטזעכלעך אידישקייט, נישט די שלעכט־פאַרשטאַנענע און נעבעכדיק־איבערגעטראָגענע „וועלטלעכקייט".

גענוי דאָס זעלביקע קומט פאָר מיטן אידישן טעאַטער. וויפל די טעאַטער־קריטיקער זאָלן נישט פאָדערן מען זאָל מאַכן אַן עק אויף דער אידישער בינע צו די בערד, די שטריימלען, די קאַפּקעס, בלייבט דאָס בעסערע אידישע טעאַטער עקשנותדיק ביי זיין אַלטן רעקוויזיט. דער דראַמאַטיקער און רעזשיסאָר ווייסן, אַז עס האָט נישט קיין שום זין אויפצופירן אויף דער בינע אַמעריקאַנער טיפּן און זיי לאָזן רעדן אידיש. זיי ווייסן — בעסער ווי די קריטיקער — אַז אידן אָן אידישער הלבשה, אָן אידישע מנהגים, וועלן נישט האָבן אויף דער בינע קיין שום קאָליר, קיין שום אָריגינאַליטעט, און אַז אַלץ, וואָס זיי וועלן זאָגן, וועט אויסקומען פרעמד און עפּעס ווי נאָכגעמאַכט.

די אידישע פּרעסע איז, נאַטירלעך, פאַרבונדן מיטן טאָג, אָבער אַ ריזיקע צאָל פון אירע אַרטיקלען האָבן צו טאָן מיט געשיכטע, נאָענטע און ווייטע. עס איז נישט קיין צופאַל, וואָס די באַגרעניצטע צאָל זייטן פון אַ אידישער צייטונג זיינען נישט פול מיט נייעס, ווי די ענגלישע, נאָר מיט באַשרייבונגען פון אַמאָליקן רוסלאַנד, פון רבנים, רביים, שתדלנים, משומדים, פאַלשע משיחים, ביטערע גזירות. אפילו די לינקע שבלינקע, וואָס שפּייען קלעק אויף רעליגיע און נאַציאָנאַליזם, קאָנען נישט באַהערשן דער יצר־הרע אַרויסצואווייזן זייער כוח אין יורה־דעה און אבן־העזר און פּילן אַן גאַנצע שפּאַלטן מיט פּלפּול. עס באַווייזט ווי טיף די אידישע זשורנאַליסטיק און דער אידישער לייענער שטעקן אין דעם אַלטן שטייגער, אין דעם נעכטן.

אידיש גייט נאָך דאָ נישט אונטער. אידיש וועט נאָך לאַנגע יאָרן דינען ווי אַ מיטל צו פאַרשטיין אונדזער נעכטן (און טיילווייז אונדזער היינט). אָבער יעדער פּרוּוו צו וועלן טרייבן אונדזער לשון פאָרויס איז האָפענונגסלאָז. אידיש קאָן (אַלענפאַלס דאָ) נישט ווערן רייכער ווי עס איז; עס קאָן שוין איצט נישט איבערגעבן אַ גרויסע טייל פון אונדזער „ווירקלעכקייט"; מיר קאָנען אויף אידיש נישט לערנען כמעט קיין שום קעגנשטאַנד פון פּראַקטישער באַדייטונג. אידיש איז אַ קאַריקאַטור פון אַ שפּראַך, אויב מען וויל עס אָנווענדן

פֿאַר „וועלטלעכע“ צוועקן. אָבער אידיש איז פֿול מיט נישט־אויסגענוצטע מעגלעכקייטן אויף צו אַנטפּלעקן אונדזער פֿאַרגאַנגענהייט און אויף צו שאַפֿן קונסט־ווערק, וואָס זיינען טעמאַטיש פֿאַרבונדן מיט דעם אַמאָל. פֿאַר דעם צוועק קאָנען אונדז דינען אַפילו אַ סך ספרים, וואָס כאָטש זיי זיינען געשריבן אויף לשון־קודש, איז אָבער זייער גאַנצער ריטם — אידיש. מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז פֿינף הונדערט יאָר אידישער גלות איז אַ גרויסע און פֿאַרבנרייכע עפּאָכע. די געשיכטע פֿון אַ סך ציוויליזירטע פֿעלקער איז נישט עלטער.

די אידישע ליטעראַטור מוז קוקן צוריק אויף אַזויפֿיל, וויפֿל עס איז שייך דער טעמע, דעם אָרט פֿון דער האַנדלונג, דעם פּערסאָנאַזש; אָבער דאָס הייסט נישט, אַז זי מוז זיין אָפּגעשטאַנען. פֿלאָבער האָט אַריינגעלייגט אין „סאַלאַמבאָ“ נישט ווייניקער קינסטלערישע ענערגיע און אַ סך מער וויסן ווי אין „מאַדאַם באָוואַרי“. די פּסיכאָ־אַנאַליז קאָן פּונקט אַזוי אָנגעווענדט ווערן צו אַ געשיכטע פֿון פֿאַרצייטנס, ווי צו אַ סקיצע, וואָס איז וואַרעם פֿון אַקטואַליטעט. איין זאַך אָבער איז זיכער, אַז די אידישע ליטעראַטור וועט וואָס ווייטער אַלץ מער אויסשפּייען דעם עם־הארץ, דעם „רויען טאַלאַנט“, דעם „פּרימיטיוון זשעני“, דעם אַזוי גערופֿענעם „ווייסנבערגיזם“. דער אידישער שרייבער וועט, ווילנדיק אָדער נישט ווילנדיק, אַלץ מער מוזן שעפּן מאַטעריאַל פֿון ספרים. ער וועט מוזן זיך באַקאָנען מיט אונדזערע אַלטע אוצרות, בישטערן אין אונדזער אַרכיוו. ער וועט אַנטדעקן פֿאַר זיך אַ ברייט, רייך לעבן, וואָס איז פֿאַר דער שיינער ליטעראַטור געבליבן אַ קרקע־בתולה. ער וועט דערזען, אַז זיינע נישט־ליטעראַרישע אור־עלטערן האָבן אים איבערגעלאָזט מינעס, פֿון וועלכע מען קאָן גייסטיק רייך ווערן, אויב מען איז בכוח צו גראָבן אין דער טיף. מיט אַנדערע ווערטער: דער אידישער שרייבער וועט אַנטדעקן אידישקייט אין גאָר איר פּראַכט. די יעניקע אידישע טאַלענטן, וואָס שטרעבן אומבאַדינגט ליטעראַריש מיטצוגיין מיטן היינט, וועלן מוזן — אָדער זיך באַנוצן מיט אַ פֿרעמדער שפּראַך, אָדער זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל און זיך אויסלערנען העברעאיש, וואָס איז איצט דאָרטן אַ לעבעדיקע שפּראַך. ווי פּאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען: העברעאיש איז איצט מער אַ שפּראַך פֿון דער קעגנוואַרט, מיט אַלע אַטריבוטן, ווי עס איז אונדזער מאַמע־לשון, אידיש.

מיר שאַצן דאָ נישט אָפּ די לאַגע פֿון אַ סאָציאַלן שטאַנדפּונקט. דאָס זאָלן טאָן סאָציאָלאָגן און פּאָליטיקער. מיר אַליין גלויבן, אַז אונדזער צוגעבונדנקייט צו דער פֿאַרגאַנגענהייט האָט גאָרנישט צו טאָן מיט רעאַקציע, שימל, זומפּ. מיר גלויבן, אַז, פֿאַרקערט, די אידישע צוגעבונדנקייט צום עבר גייט צוזאַמען מיט גרויסער פּראָגרעסיוויטעט, ווייל די געשיכטע פֿון דעם אידישן פֿאָלק איז די געשיכטע פֿון אַ פֿער־מאַנענטער רעוואָלוציע אַקעגן די כוחות פֿון פֿינצטערניש. ווען אונדזערע פּראָפֿעסיאָנעלע רעוואָלוציאָנערן רעדן אין איין אָטעם וועגן רבנים און גלחים, וועגן דער שול און דער קירך, פֿעלשן זיי געשיכטע. עס איז די ערן־אויפֿגאַבע פֿון דער אידישער ליטעראַטור צו מאַכן אַן עק צו אָט־דער מיספֿאַרשטענדעניש.

אונדזער מאַמע־לשון איז אַלט געוואָרן. די מאַמע איז איצט שוין אַ באָבע און עלטער־באָבע. זי האָט מיט אונדז געוואָגלט פֿון דייטשלאַנד קיין פּוילן, רוסלאַנד, רומעניע. זי איז איצט אין אַמעריקע, אָבער גייסטיק לעבט זי מיט דער אַלטער היים, מיט אירע זכרונות. זי הויבט אָן פֿאַרגעסן איר אייגן לשון, זי מישט שוין איצט אַריין און פֿאַרגרייזט אַ סך ענגלישע ווערטער, זי מאַכט קאָמישע טעותים און פֿאַרדרייט די יוצרות. אָבער דאָס איז נאָר דאַמאָלס, ווען זי וויל זיין מאָדערן, מיטגיין מיט דער צייט, ווייזן איר וועלטלעכקייט. ווען זי הויבט אָן שמועסן וועגן דעם אַמאָל (דורך דעם מויל פֿון אַן אמתן טאַלענט), שיטן זיך פֿון אירע ליפּן פּערל. זי געדענקט בעסער און שאַרפֿער וואָס עס איז פֿאַרלאָפֿן מיט פֿופֿציק יאָר צוריק, ווי וואָס עס איז געשען מיט איר היינט אינדערפֿרי . . .

past as prooftext!